

Z HISTORII EDUKACJI DOROSŁYCH

Kinga Majchrzak-Ptak

ORCID: 0000-0001-8616-9824

Alicja Szostkiewicz

ORCID: 0000-0002-2382-4980

O SPECYFICE SEMIOFORÓW UNIwersYTETU WIEDEŃSKIEGO Z PERSPEKTYWY EDUKACJI DLA POKOJU. STUDIUM ETNOGRAFICZNE¹

Słowa kluczowe: semiofory, Uniwersytet Wiedeński, pamięć zbiorowa, edukacja dla pokoju.

Streszczenie: Materialne, tworzone intencjonalnie miejsca pamięci związane z przeszłością określonej zbiorowości stanowią nie tylko jeden z elementów jej pamięci kulturowej, ale równocześnie współuczestniczą w procesie permanentnego (re)konstruowania tej pamięci poprzez stwarzanie warunków do uczenia się jej. Podążając za myślą Maurice’a Halbwachsa, można przyjąć, że indywidualne „akty pamięci” stanowiące budulec (auto)deficyjny są uzależnione od społecznie zinstytucjonalizowanych zasobów pamięci, wyselekcjonowanych przez grupy, do których należą określone jednostki. Dlatego uznać można, że prowadzenie poszukiwań dotyczących uczelnianych semioforów pozwala dokonać mappingu akademickiej pamięci zbiorowej, określić specyfikę zarówno jej, jak i instytucji, której tożsamości pamięć ta jest fundamentem i tworzywem, wyznaczając ramy myślenia i działania obcujących z nią podmiotów. Wobec tego przedmiotem opracowania są semiofory związane z przeszłością Uniwersytetu Wiedeńskiego, tj. skoncentrowano się na przedmiotach uznawanych w danej społeczności

¹ W artykule zostały wykorzystane materiały zebrane dzięki realizacji projektu, który uzyskał finansowanie w ramach konkursu NCN – MINIATURA 5.

za nośniki znaczeń i wartości, łączących wymiar semiotyczny z wymiarem materialnym, a zatem obiektach, które z założenia pełnić mają rolę miejsc pamięci. Artykuł prezentuje wyniki osadzonych w schemacie etnograficznym badań, bazujących na analizie i interpretacji danych zgromadzonych dzięki m.in. (auto)obserwacji i przeszukiwaniu źródeł wtórnych, zogniskowanej wokół pytań: Jaka jest specyfika semioforów zlokalizowanych w przestrzeni Uniwersytetu Wiedeńskiego? Jakie znaczenia mają semiofory w architektonicznej, społecznej, kulturowej i dydaktycznej przestrzeni Uniwersytetu Wiedeńskiego w perspektywie założeń pedagogiki dla pokoju? Przeprowadzone poszukiwania pozwalają wnioskować, że Uniwersytet Wiedeński odznacza się odpowiedzialnym podejściem do upamiętniania swojej przeszłości oraz konstruowania ram pamięci zbiorowej, w których zachodzą określone procesy edukacyjne istotne dla praktykowania pokoju, ale także, że zbiór semioforów wiedeńskiej uczelni cechuje pewna homogeniczność zakresu upamiętnionych treści, co ma swoje implikacje edukacyjne. Skutkuje bowiem barakiem optymalizacji w zakresie wykorzystania materialnej przestrzeni pamięci w realizacji celów wynikających z koncepcji edukacji dla pokoju.

Wprowadzenie

Na przestrzeni dziejów czas miniony, czyli materia, z której konstruowana jest (ponad)jednostkowa pamięć, był politycznie zagospodarowywany jako mniej lub bardziej ideologiczne narzędzie osiągania partykularnych celów o charakterze społecznym, gospodarczym, (auto)definitywnym. Aby opisać mechanizmy tej praktyki, można odwołać się do słów Geорга Orwella (1998): „kto rządzi przeszłością, ten ma w rękach przyszłość; kto rządzi teraźniejszością, ten ma w rękach przeszłość” (s. 42). Ale działania nastawione na tworzenie wizji przeszłości zgodnej z określonymi kryteriami/przesłankami politycznymi, dotyczącymi różnorodnych obszarów życia społecznego, w tym sfery edukacji, kultury, stosunków międzynarodowych czy obronności, nie są tylko domeną ustrojów absolutystycznych/totalitarnych scharakteryzowanych na kartach powieści *Rok 1984*, z której przywołany cytat pochodzi. Także ośrodki władzy demokratycznej posługiwały się i posługują tym narzędziem, aby m.in. poprzez pośrednie i bezpośrednie finansowanie określonych projektów artystycznych czy naukowych oddziaływać na przedstawicieli własnej zbiorowości oraz zewnętrzne podmioty i realizować swoje zamysły (zob. Cichocki, 2005; Holzer, 1995; Wylegała, 2014). Przyjąć zatem można, że upolitycznianie przeszłości (w mniejszym lub większym stopniu) ma powszechny charakter, ale równocześnie cechuje się kontekstualnością, a co za tym idzie zmiennością form realizacji w czasie i przestrzeni. Uprawiając politykę historyczną można bowiem lokować się w różnych punktach skali rozciągającej się od pluralistycznego i krytycznego modelu interpretacyjnego po model zmonopolizowany i afirmacyjny

(Ciołkowski, 2012; Gawin, 2005; Jaworski, 2008; Traba, 2006). To, jaki kierunek zostanie obrany, zależy od aktualnych potrzeb politycznych, które w skrajnych przypadkach mogą wiązać się z działaniami dotyczącymi przeszłości przybierającymi postać manipulacji historycznej, mitologizacji, zabiegów cenzorskich, a nawet fałszerstwa.

Z powyższymi założeniami korespondują twierdzenia Józefa Garniewicza (2016), który kwestionuje słuszność przypisywanej Cyceronowi maksymy *Historia Magistra Vitae est* [Historia jest nauczycielką życia]. Autor ten zauważa, odwołując się do parafrazy przywołanych słów autorstwa Hegla: »Z historii narodów możemy się nauczyć, ale narody niczego nie nauczyły się z historii«, że: „Ludzkość, jako zbiór indywidualów popelnia te same błędy, kieruje się tymi samymi motywami i ambicjami w kreowaniu świata według własnego lub plemiennego interesu. Z historii wyciąga tylko takie wnioski, które wiodą do udoskonalenia metod zdobycia i utrwalania władzy, skuteczniejszego rywalizowania w sferze militarnej, gospodarczej, naukowej czy artystycznej, wyprzedzania innych w pozyskiwaniu dóbr rzadkich, tworzenia nowych przywilejów i warunków uprawiania polityki, dzielenia łupów i obdarzania swoich wiernych sojuszników znaczącymi stanowiskami w strukturach władzy” (s. 85–86). Trudno nie zgodzić się z tą tezą, obserwując obecną sytuację geopolityczną. Pomimo doświadczeń wcześniejszych wojen, w tym dwóch o charakterze światowym, nadal jako gatunek uciekamy się do konfliktów zbrojnych, aby osiągnąć zamierzone cele. Równocześnie współcześnie w obliczu nasilającego się konserwatyzmu, nostalgicznego powrotu do nacjonalizmu dostrzec można, że w różnych krajach w obszarze polityki pamięci/historycznej (zob. Mendel, 2018; Szafraniec i in., 2017) podejmowane są działania, bazujące na przekształcaniu ram pamięci zbiorowej poprzez odmienną interpretację mieszczących się w nich elementów i/lub usuwanie/dodawanie innych, w celu: kształtowania określonych postaw, w tym patriotycznych – częstokroć o wykluczającym i wartościującym charakterze; osiągnięcie homogenizacji społeczeństwa pod względem wyznawanych wartości.

W obliczu wskazanych tendencji istotne jest inicjowanie edukacyjnych poszukiwań dotyczących pamięci i jej nośników, a w szczególności miejsc pamięci, które tworzone są w sposób intencjonalny, w celu podkreślenia znaczenia/ważności określonego elementu czasu minionego. To właśnie odkrycie specyfiki i kierunku rozwoju ram zbiorowych (nie)pamięci, w których konstruowana jest pamięć osobnicza, będąca podstawą do budowania wyobrażenia o własnej biografii, a w konsekwencji konstruowania tożsamości (zob. Bron & Thunborg, 2015), poprzez badania poświęcone umyślnemu/zamierzonemu upamiętnianiu, może umożliwić przeciwdziałanie wskazanym praktykom, pozwolić na opracowanie sposobów działania sprzyjających przygotowaniu jednostki do krytycznego odbioru treści i refleksyjnego bycia w świecie, wielopłaszczyznowego, inkluzyjnego i bazującego na dialogu rozliczania się z przeszłością, a w efekcie realizację założeń edukacji dla pokoju (zob. Maćkowicz, 2016).

Mając na uwadze osąd, że uniwersytet jest miejscem (w materialnej i symbolicznej przestrzeni), o którego istocie decyduje nierozłączny związek z zasobami zbiorowej pamięci ludzkości, czyli że jest on zarówno ich strażnikiem, jak i producentem oraz dystrybutorem (Górniewicz, 2016), w tekście tym przedstawiono interdyscyplinarne rozważania odnoszące się do semioforów związanych z przeszłością Uniwersytetu Wiedeńskiego (*Universität Wien*, Uniwersytet Wiedeński). Ukazano zatem rozważania wpisujące się w teoretyczno-metodologiczne ramy szerszego projektu badawczego, realizowanego dotychczas, m.in. w Sztokholmie (Majchrzak-Ptak, 2021a), Würzburgu (Majchrzak-Ptak, 2021b) i Wilnie (Majchrzak-Ptak, 2022), i skoncentrowano się, dokonując autorskiego zaadaptowania terminologii zaproponowanej przez Krzysztofa Pomiana (2006) na potrzeby konceptualizacji kategorii badawczej w pedagogice, na przedmiotach uznawanych w danej społeczności za nośniki znaczeń i wartości, łączących wymiar semiotyczny z wymiarem materialnym, czyli na obiektach, które z założenia pełnić mają rolę miejsc pamięci i tak są przygotowywane i/lub prezentowane, aby skupiać uwagę na upamiętnianych przez nie treściach – nie pełniąc przy tym żadnej innej funkcji (np. tablica pamiątkowa) lub zachowując przy tym również funkcję użytkową (np. ławeczka upamiętniająca określoną osobę). Innymi słowy, zajęto się dostępnymi zmysłom elementami rzeczywistości, będącymi reifikacją precyzyjnie wyselekcjonowanej pamięci instytucji, urzeczywistnieniem jej treści, która może rzutować na treść pamięci autobiograficznej poszczególnych jednostek, choćby przez krótki czas związanych z określoną *Alma Mater*. Uznano bowiem, że uniwersyteckie semiofory, czyli materialne, tworzone intencjonalnie miejsca pamięci związane z przeszłością określonej zbiorowości nie tylko stanowią jeden z elementów jej pamięci kulturowej, ale równocześnie współuczestniczą w procesie permanentnego (re)konstruowania tej pamięci poprzez stwarzanie warunków do uczenia (się) jej (Mendel & Theiss, 2019), rozumianego jako stwarzanie jednostce lub grupie osób okazji i warunków do uczenia się, z których można, ale nie trzeba skorzystać. Przyjęto, że semiofory te to materiał źródłowy, będący fragmentem formalnego ujęcia pamięci akademii i niemający obligatoryjnego charakteru, ale eksponowany tak, aby zachęcać do zapoznania się z nim i zinternalizowania jego ładunku afektywno-informacyjnego. Wszak podążając za myślą Maurice’a Halbwachsa (1968), można uznać, że indywidualne „akty pamięci” stanowiące budulec (auto)definicyjny są uzależnione od społecznie zinstytucjonalizowanych zasobów pamięci, wybranych przez grupy, do których należą określone jednostki. Stwierdzono tym samym, że semiofory związane z przeszłością danej uczelni pozwalają wyznaczyć ramy akademickiej pamięci zbiorowej i założono, że poświęcone im poszukiwania dają sposobność, aby dokonać mappingu tej pamięci, ukazać specyfikę zarówno jej, jak instytucji, której ta pamięć jest fundamentem i tworzywem, gdyż stanowią punkt odniesienia, matrycę interpretacyjną do odczytywania biografii własnej i innych, wyznaczania kierunku myślenia i działania obcujących z nią podmiotów.

Rama teoretyczno-metodologiczna poszukiwań dotyczących semioforów Uniwersytetu Wiedeńskiego

W warstwie teoretycznej poszukiwania dotyczące semioforów Uniwersytetu Wiedeńskiego – prowadzone podczas wizyty studyjnej, która miała miejsce w dniach 10–30 października 2022 roku, w ramach realizacji projektu badawczego, finansowanego z programu grantowego NCN – MINIATURA 5 – opierały się na rozumieniu akcentującym ponadjednostkowe oblicze pamięci, która podlega mechanizmom interpretacyjnym (Bruns, Dardan & Dietrich, 2012); jest zmienna, procesualna, wielokrotnie rekonstruowana, kontekstualna, nieliniowa i wielowymiarowa (Hirszowicz & Neyman, 2001). Za Barbarą Szacką (2006) przyjęto, że wspólnotowy wymiar pamięci, określany przez nią mianem pamięci zbiorowej, obejmuje nie tylko wyobrażenia członków zbiorowości o jej przeszłości, o zaludniających ją postaciach i minionych wydarzeniach, jakie w niej zaszły, ale mieści w sobie również aspekt praktyczny, działaniowy, realizujący się m.in. poprzez przygotowującą do pamiętania w określony sposób aktywność edukacyjną o różnym stopniu świadomości i bezpośredniości. Ujęcie to koresponduje z ustaleniami Jana Assmanna (2003), który – odnosząc się do problematyki pamięci podmiotu zbiorowego – posługuje się koncepcją pamięci kulturowej, będącej specyficznym przekształceniem elementów pamięci mimetycznej (np. rytuały), pamięci rzeczy (np. zabytki) oraz pamięci komunikatywnej (np. narracje o wydarzeniach historycznych). Zdaniem Assmanna (2009), „o tym, co pamięć indywidualna przyswaja i przechowuje, decydują nie tylko indywidualne zdolności i wola, ale również uwarunkowania zewnętrzne – społeczne i kulturowe” (s. 35). Ponadto filarem przyjętego konstruktów poznawczego/pojęciowego uczyniono klasyfikację autorstwa Aleidy Assmann (1995), która dotyczy wyróżnienia pamięci funkcjonalnej/procesualnej (*Funktionsgedächtnis*) i magazynującej/archiwizującej (*Speichergedächtnis*), pozostających ze sobą w złożonej, nierozzerwalnej relacji.

Równocześnie założono, że immanentnym elementem pamiętania jest zapomnianie (Augé, 1998), czyli niepamięć. Uznano, że podobnie jak w przypadku jednostkowego i ponadjednostkowego wymiaru pamięci, istnieją analogie między niepamięcią zbiorową i indywidualną, natomiast przygotowanie do niepamiętania, uwrażliwienie na uwarunkowania/mechanizmy tego procesu, jest z edukacyjnego punktu widzenia kluczowe, gdyż pozwala na pełniejsze rozumienie kierujących światem prawidłowości, a w konsekwencji podejmowanie bardziej przemyślanych decyzji i świadome określanie trajektorii własnego rozwoju osobistego i społecznego (Majchrzak-Ptak, 2020b). Trzon matrycy rozpatrywania warunków do uczenia (się) niepamięci, jakie generuje obcowanie z siecią materialnych składowych kulturowej pamięci Uniwersytetu Wiedeńskiego, stanowiły dwie teorie. Pierwsza, autorstwa Paula Ricœura (2003), posługującego się pojęciami zapominania aktywnego i biernego, czyli przenoszącego na poziom podmiotu zbiorowego, zaczerpnięte z teorii Sigmunda Freuda, kategorie psychoanalityczne dotyczące jednostki.

W koncepcji tej aktowi zbiorowego zapomnienia przypisywana jest możliwość bycia najwyższą formą wybaczenia, np. krzywd/zbrodni doznanych ze strony innego narodu (amnestia) przy równoległym twierdzeniu, że nigdy nie może on prowadzić do wyparcia win, braku skruchy, blokującej możliwość przebaczenia i dokonania rozliczenia wzajemnej przeszłości (amnezja) (Ricoeur, 2012). Drugie podejście do niepamięci wiąże się z typologizacją funkcji, jakie pełni proces ponadjednostkowego zapominania, a zaproponowane zostało przez Paula Connerntona (2008). Badacz ten podzielił „zapominanie grupowe” na siedem rodzajów: 1) „represyjne wycieranie z pamięci”; 2) „zapominanie zalecane”; 3) „zapominanie w służbie tworzenia nowej tożsamości”; 4) „amnezja strukturalna”; 5) „anulowanie informacji w sytuacji jej nadmiaru”; 6) „zapominanie jako planowe zanikanie”; 7) „upokorzone milczenie”. Wyróżnione przez Connerntona typy zapominania ponadjednostkowego nie tworzą jednoznacznie rozłącznych kategorii, zazębiają się, lecz pozwalają spojrzeć na niepamięć z perspektywy autodefinicyjnej.

W zakresie edukacji dla pokoju za kluczową w kontekście rozważań dotyczących świadomego zagospodarowywania przestrzeni pamięci uznano możliwość praktycznej realizacji celów tej koncepcji pedagogicznej poprzez stworzenie optymalnych warunków oddziaływania otoczenia na człowieka w różnych okresach życia. Wyznaczanie z rozmysłem zakresu ram materialnej pamięci zbiorowej za pośrednictwem ustanawiania przemyślanych pod względem treści i formy semioforów związanych z przeszłością określonych uczelni pozwolić może bowiem na zaistnienie procesu uczenia się (młodych) dorosłych. Działanie to, w nieogarniętych wojną częściach świata, w których podstawowe potrzeby ludzi są zaspokojone, przyczynić może się do budowania poczucia współodpowiedzialności za utrzymywanie równowagi, brania odpowiedzialności za doświadczane poczucie bezpieczeństwa, wolności i autonomii, ale i budzenia czujności opinii publicznej wobec wszelkich działań mogących przyczynić się do ich utraty, mobilizowania do rozwiązywania konfliktów bez przemocy (Szostkiewicz, 2024).

W warstwie metodologicznej przeprowadzone badania zostały osadzone w ramach schematu etnograficznego, wspartego zgromadzeniem danych za pomocą: obserwacji etnograficznej; rozmów ze studentami i pracownikami Uniwersytetu Wiedeńskiego; obserwacji zdarzeń krytycznych; przeszukiwania źródeł wtórnych; dokumentacji fotograficznej. W przypadku analiz dotyczących miejsc pamięci szczególnie cennym źródłem informacji okazały się wykonane w czasie pobytu studyjnego zdjęcia, które mogą stanowić nie tylko wizualny zapis przeszłości, ale też źródło wiedzy poznawczej i refleksji, gdyż zgodnie ze słowami Idy Wentzel-Winther (2006): „Trzymanie w ręku aparatu ma jakiś wpływ na człowieka; sprawia, że zaczyna postrzegać świat jako spektrum fragmentów, które ma z niego wybrać. Może uwypuklić niektóre fragmenty, zaaranżować przedstawione przedmioty i wpleść w tę rzeczywistość nieco osobistego świata. Jednocześnie umożliwia innym ogląd pewnego fragmentu wyabstrahowanej codzienności” (s. 140).

Natomiast semantyczna i semiotyczna analiza zgromadzonych danych, odnosząca się do warstwy materialnej i znaczeniowej, została podporządkowana odpowiedzi na pytania: Jaka jest specyfika semioforów zlokalizowanych w przestrzeni Uniwersytetu Wiedeńskiego? Jakie są formy/przejawy pamiętania i upamiętniania występujące w przestrzeniach Uniwersytetu Wiedeńskiego? Jakie znaczenia mają semiofory w architektonicznej, społecznej, kulturowej i dydaktycznej przestrzeni Uniwersytetu Wiedeńskiego w perspektywie założeń pedagogiki dla pokoju?

Wyniki badań własnych

Uniwersytet Wiedeński został założony 12 marca 1365 r. przez księcia Austrii Rudolfa IV. Po Uniwersytecie Karola w Pradze i Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie jest trzecią najstarszą wszechnicą w Europie Środkowej i najstarszą uczelnią we współczesnym świecie niemieckojęzycznym. W okresie średniowiecza uniwersytet ten był prężnie rozwijającym się ośrodkiem akademickim, ale uważany za instytucję papieską doświadczył regresu w okresie reformacji. Wówczas to doszło do gwałtownego spadku liczby studentów, do czego przyczyniły się również dotyczące Wiedni epidemie, stagnacja gospodarcza i pierwsze oblężenie miasta przez siły osmańskie. Zmniejszona liczba zapisów skłoniła cesarza Ferdynanda I do utworzenia w Wiedniu konkurencyjnego wobec uniwersytetu kolegium jezuickiego, w którego skład wchodziły trzy wydziały: humanistyczny, filozoficzny i teologiczny. Z biegiem czasu narastały konflikty pomiędzy placówką jezuicką a uczelnią. To doprowadziło cesarza Ferdynanda II do wydania w 1623 r. ustawy włączającej Kolegium Jezuickie do uniwersytetu i powierzenia jezuitom prawie wszystkich katedr na wydziałach: humanistycznym, filozoficznym i teologicznym (Mühlberger, 1996).

Realne wpływy na Uniwersytecie Wiedeńskim jezuiti utracili jednak dopiero w okresie oświecenia, kiedy to cesarzowa Maria Teresa, począwszy od 1749 r., rozpoczęła dalekosiężne reformy uczelni, kontynuowane przez jej następcę Józefa II. W wyniku tych przekształceń uniwersytet stał się instytucją państwową i przeszedł pod pełną kontrolę monarchii, co wiązało się z niemal całkowitą utratą autonomii. Uczelnia stała się wówczas ośrodkiem dydaktycznym, w którym nauczanie było precyzyjnie zorganizowane i podporządkowane potrzebom państwa. Przeszono kłaść nacisk na badania naukowe, a skupiono się na kształceniu lekarzy i urzędników państwowych. Pozytywnym aspektem liberalizacji uniwersytetu była jego egalitaryzacja. Zezwolono bowiem na naukę zarówno protestantom, jak i Żydom (1782 r.), zaś w 1783 r. wprowadzono niemiecki jako obowiązkowy język wykładowy (Gnant, 2015).

Znaczące zmiany w funkcjonowaniu Uniwersytetu Wiedeńskiego nastąpiły w następstwie rewolucji roku 1848, skierowanej m.in. przeciwko ograniczeniom wolności nauczania i uczenia się. Wyeliminowanie barier nałożonych na system edukacyjny głównie z pobudek światopoglądowych stało się jednym

z podstawowych założeń przeprowadzonej w 1849 r. reformy uniwersyteckiej ówczesnego Ministra Edukacji, Leopolda von Thuna und Hohensteina. Dzięki niej na znaczeniu zyskały studia filozoficzne, które zostały podniesione do rangi teologii, prawa czy medycyny, a uczelnia osiągnęła większy stopień wolności akademickiej. W 1850 r. powstał Protestantcki Wydział Teologiczny, ale do uniwersyteckiej struktury został włączony dopiero w roku 1922. Duch światopoglądowej odnowy stworzył również przestrzeń do otwarcia podwojów wiedeńskiego uniwersytetu dla kobiet, które od roku 1897 r. uzyskały możliwość bycia pełnoprawnymi studentkami, choć wyłącznie w zakresie filozofii. Pozostałe dyscypliny stopniowo, choć ze znacznym opóźnieniem, poszły w jej ślady: medycyna w 1900 r., prawo w 1919 r., teologia protestancka w 1923 r. i wreszcie teologia rzymskokatolicka w roku 1946. Pierwszą studentką, która w 1905 r. uzyskała habilitację, była Elise Richter. Romanistka ta w 1921 r. została także pierwszą kobietą profesorem nadzwyczajnym. Natomiast pierwszym profesorem zwyczajnym na Uniwersytecie Wiedeńskim została mianowana dopiero w 1956 r. fizyk Berta Karlik (Mühlberger, 2015).

W latach dwudziestych na Uniwersytecie Wiedeńskim panowało ciągle zamieszanie z powodu antydemokratycznej i antysemitkiej działalności licznej grupy studentów, akceptowanej przez część profesorów. W 1924 r. utworzono Instytut Kulturowania Wiedzy o Niemczech (Institut zur Pflege deutschen Wissens). Już w 1928 r. miały miejsce zamieszki o podłożu rasistowskim. Kolejne, wiążące się z demonstracjami przed głównym wejściem na uczelnię, odnotowane zostały w 1932 r. Zaś w czerwcu 1936 r. prof. Moritz Schlick, fizyk i filozof oraz jeden z założycieli Koła Wiedeńskiego, został zabity przez byłego studenta, sympatyzującego z narodowymi socjalistami, podczas wchodzenia po schodach na zajęcia. Choć Profesor nie był Żydem, nie miało to znaczenia dla ówczesnych propagandystów reżimu, którzy kojarzyli go z żydowską inteligencją i wykorzystali jego śmierć do własnych celów politycznych. Morderca Schlicka został osądzony i skazany, ale wydarzenie to stało się pretekstem do celebracji, wokół której skrytowały się rosnące nastroje nacjonalistyczne i antysemityczne w mieście. Po Anschlussie, czyli przyłączeniu Austrii do hitlerowskich Niemiec w 1938 r., sprawca śmierci Schlicka został zwolniony z więzienia po odbyciu dwóch lat z 10-letniego wyroku. Tego roku, pod rządami rektora Fritza Knolla, Uniwersytet Wiedeński został także zreformowany pod kątem politycznym i dostosowany do zasad reżimu narodowosocjalistycznego. Wówczas to ok. 3000 wykładowców i studentów zostało wydalonych z uczelni z powodów politycznych i rasowych (Mühlberger, 1996).

Po wojnie, w kwietniu 1945 r., sowieckie siły okupacyjne pozwoliły 22-letniemu wówczas Kurtowi Schubertowi, który później pełnił funkcję dziekana judaistyki Uniwersytetu Wiedeńskiego, na ponowne otwarcie uniwersytetu w celu prowadzenia zajęć dydaktycznych. Dlatego też w okresie powojennym uchodził on za pierwszego nominalnego rektora. Natomiast 25 kwietnia 1945 r. na oficjalnego rektora Uniwersytetu Wiedeńskiego wybrano prawnika konstytucyjnego Ludwiga Adamowicza (Mühlberger, 1996).

Dużą zmianą w funkcjonowaniu Uniwersytetu Wiedeńskiego była reforma z roku 1975 r., w wyniku której utworzono osiem wydziałów, a studenci zyskali istotny głos w kwestii decydowania o sprawach uczelni. Ale już kolejne restrukturyzacje z roku 1993 i 2002 w dużej mierze przywróciły profesorom pozycję głównych decydentów. W wyniku tych reform po ponad 250 latach uniwersytet odzyskał również pełną zdolność prawną jako instytucja państwowa lub półpaństwowa, liczba wydziałów i innych jednostek organizacyjnych zwiększona została do 18, a Wydział Lekarski przekształcił się w Uniwersytet Medyczny w Wiedniu.

Współcześnie Uniwersytet Wiedeński, w którym na przestrzeni lat studiowało szesnastu noblistów, jest prężnie działającym ośrodkiem dydaktyczno-badawczym. Swoją działalność naukowo-dydaktyczną prowadzi w ramach dwudziestu jednostek organizacyjnych, w tym piętnastu wydziałów oraz pięciu centrów. Osoby z całego świata mają możliwość studiować i pracować w obrębie jego głównego kampusu, stanowiącego integralny element tkanki miejskiej, jak również w mieszczących się poza jego obrębem kilku zabytkowych i nowych budynkach, rozsiadanych na terenie Wiednia i tworzących mniej lub bardziej zwartą zabudowę w zależności od usytuowania w urbanistycznej strukturze stolicy Austrii.

W powszechnie dostępnej przestrzeni architektonicznej Uniwersytetu Wiedeńskiego (np. w obrębie korytarzy, klatek schodowych, wejść do budynków) zlokalizowane są liczne semiofory, których katalogowanie rozpoczęto bezpośrednio po przybyciu do Wiednia. Działanie to miało ograniczyć spektrum przedzałożeń i umożliwić doświadczanie uniwersyteckich przestrzeni (pamięci) w sposób najbardziej zbliżony do osób, które obcuja z nimi przy okazji realizacji określonych celów edukacyjnych i/lub zawodowych, stopniowo ucząc się poszczególnych ich elementów, czyniąc je własnymi, czyli umiejscawiając. Dlatego też, prowadząc poszukiwania dotyczące Uniwersytetu Wiedeńskiego, systematycznie odkrywano, fotografowano i opisywano poszczególne nośniki pamięci, które spełniały założenia przyjętej definicji, a następnie dokonano ich kategoryzacji. Aktywność ta doprowadziła do zidentyfikowania 332 obiektów mieszczących się w spektrum wyznaczonych kryteriów, przy czym zbiór 164 spośród nich znajduje się w obrębie dziedzińca arkadowego, zbudowanego na wzór włoski i stanowiącego centrum głównego budynku Uniwersytetu Wiedeńskiego.

Odnalezione semiofory poświęcone są zarówno poszczególnym osobom, jak i podmiotom zbiorowym, czyli grupom przedstawicieli i przedstawicielek społeczności akademickiej związanych z określoną jednostką uniwersytecką, np. wydziałem. Cechują się większą niż w uczelniach w Toruniu, Sztokholmie, Wilnie czy Würzburgu, heterogenicznością w zakresie formy i treści, ale jednocześnie różnorodność ta nadal mieści się w klasycznych ramach, ma wybiórczy charakter, jest wyłącznie epizodyczna i w określonych przypadkach oscyluje wokół fasadowości, gdyż nie zmienia obowiązującej normy. Te celowo ustanowione materialne miejsca pamięci są również obecne w przestrzeni dydaktycznej w sposób zorganizowany

i choć wyłącznie w sposób fakultatywny, adresowany wyłącznie dla chętnych², to działanie to i tak stanowi źródło dobrych praktyk, gdyż jest wyjątkiem od obowiązującej na innych uczelniach konwencji baraku jakichkolwiek rozwiązań w zakresie podejmowania planowanych działań edukacyjnych konstruowanych wokół potencjału tego typu nośników.

Co ważne, nośniki pamięci spełniające kryteria przyjęte na potrzeby prezentowanych badań nie tylko przypominają o dziedzictwie instytucjonalnym i personalnym Uniwersytetu Wiedeńskiego, ale także zaświadczą o ciągłości i złożoności pamięci zbiorowej Austriaków, która cechując się niejednoznacznością i obfitując również w zdarzenia naznaczone partykularyzmem, opresywnością i chęcią denominacji, jest składową pamięci kulturowej ludzkości. Stanowiąc przez to mogą punkt wyjścia do rozwoju wiedzy, umiejętności i postaw istotnych z perspektywy kształtowania kultury pokoju, gdyż przy umiejętnym/świadomym wykorzystaniu mają potencjał, aby: (1) być punktami krystalizacji grupowych (auto)definicji; (2) umożliwić zetknięcie indywidualnych interpretacji ze znaczeniami wypracowanymi przez zbiorowość; (3) pełnić funkcję depozytariuszy ponadczasowych wartości; (4) uświadamiać odbiorcy kontekstualność świata poprzez uwrażliwienie go na fakt, że uczelnia nie działa w próżni społecznej, a wpływ na jej funkcjonowanie ma szereg uwarunkowań społeczno-politycznych, kulturowych czy gospodarczych (Majchrzak-Ptak, 2020).

Z przeprowadzonych poszukiwań wynika, że z perspektywy tworzenia przestrzeni do (auto)edukacji dla pokoju za szczególnie istotne uznać można 8 semioforów umiejscowionych w przestrzeni wiedeńskiej uczelni, przy czym większość z nich związana jest z okresem poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej. Pięć spośród tych celowo ustanowionych miejsc pamięci znajduje się na terenie głównego gmachu uniwersytetu (Universitäts-Hauptgebäude, 1010 Wien, Universitätsring 1), gdzie mieści się m.in. rektorat, Biblioteka Uniwersytetu Wiedeńskiego, sale dydaktyczne i dziekanaty kilku wydziałów czy kawiarnia. Jest to zatem przestrzeń powszechnie dostępna, gdzie z wielu względów (w celu załatwienia spraw formalnych, odbycia zajęć, uczestnictwa w konferencji, odpoczynku itd.) przebywać mogą wszystkie związane z uniwersytem osoby. Miejscami tymi są:

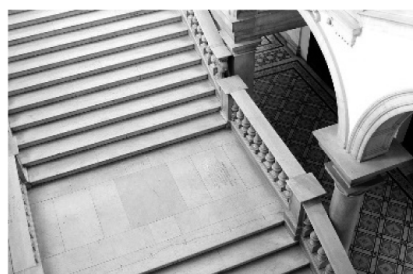
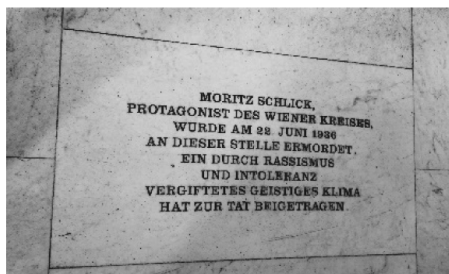
- tablica znajdująca się w obrębie dziedzińca arkadowego, będącego centralnym punktem budynku głównego i stanowiącego swoistą galerię formalnej pamięci uczelni. Tablica ta posiada nowoczesną, symboliczną formę, przypominającą konwencją dzieło sztuki współczesnej, ale na płaszczyźnie treści mieści się

² Na terenie Uniwersytetu Wiedeńskiego znajdują się liczne plakaty, które uświadamiają, jak wziąć udział w tematycznym zwiedzaniu uczelni, w tym poświęconym problematyce związanych z nią na przestrzeni czasu kobiet, osób nieheteronormatywnych czy Żydów. Trasy wiodą szlakiem określonych semioforów. Ale też ze wspomnianych materiałów informacyjnych można dowiedzieć się, jak pobrać aplikację umożliwiającą samodzielne odkrywanie przeszłości uczelni dzięki skanowaniu kodów QR umieszczonych przy poszczególnych materialnych miejscach pamięci i dających dostęp do treści zarówno o tych obiektach, jak i wydarzeniach oraz osobach przez nie upamiętnianych.

w konwencjonalnych, zanonimizowanych standardach upamiętniania podmiotu zbiorowego, w tym przypadku związanego z Wydziałem Medycznym. Powstała ona w 1998 r. i opatrzona jest napisem: IN ERINNERUNG AN DIE LEHRENDEN UND IN AUSBILDUNG STENHENDEN DER MEDIZINISCHEN FAKULTÄT DER UNIVERSITÄT WIEN, DIE IN DER ZEIT DER NATIONALSOZIALISTISCHEN HERRSCHAFT AUS „RASSISCHEN“ ODER POLITISCHEN GRÜNDEN VERFOLGT, VERTRIEBEN, ERMORDET WURDEN. EINGEDENK DER MITVERANTWORTUNG GEWIDMET VON DER MEDIZINISCHEN FAKULTÄT 1998³.

Fot. 1. Monument upamiętniający wydalonych z uczelni historyków

Fot. 2. Tablica upamiętniająca śmierć prof. M. Schlicka

³ Tłumaczenie: Pamięci nauczycieli i osób kształcących się na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Wiedeńskiego, którzy byli prześladowani, wydalen i mordowani z powodów „rasowych” lub politycznych w czasach rządów narodowego socjalizmu. W poczuciu współodpowiedzialności, jaką ponosi Wydział Medyczny, 1998.

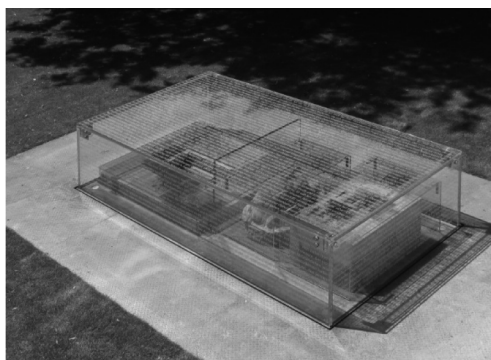
- monument, który zgodnie ze znajdującą się na nim inskrypcją upamiętniać ma prześladowanych w okresie narodowego socjalizmu, czyli w latach 1938–1945, studentów i wykładowców, będących poprzednikami osób dziś nauczających i uczących się na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Wiedeńskiego. Obiekt ten znajdujący się w „korytarzu historii (*Historiker*innen-Gang*)” – na I piętrze, obok sali wykładowej 41 (od czerwca 2022 r. Aula Gerdy Lerner), czyli w przestrzeni, która była i jest obecnie ośrodkiem studiów historycznych. Również ten semiofor poświęcony jest podmiotowi zbiorowemu, ale dookreślonemu, zindywidualizowanemu, gdyż wszystkie składające się na niego jednostki wymienione zostały z imienia i nazwiska. Już sama forma tego nośnika pamięci wykracza poza obowiązujące w badanych uniwersytetach kanony upamiętniania. Nieoczywisty/innowacyjny jest materiał, z którego został wykonany, jak i jego koncepcyjny zamysł artystyczny, łączący teraźniejszość z pamięcią o przeszłości i opierający się na idei uwidocznienia i eksponowania personaliów poszczególnych uczących się i nauczających, wydobywania ich z czeluści przeszłości i zapomnienia, poprzez zastosowanie rozwiązań technicznych umożliwiających ich podświetlenie na tle matowych, lustrzanych paneli, w których odbijają się zarówno oglądający, jak i drzwi do Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wiedeńskiego, zamknięte od 1938 r. dla uczniów i nauczycieli o pochodzeniu czy poglądach politycznych nieakceptowalnych przez reżim narodowosocjalistyczny. Dodatkowym atutem tego miejsca pamięci, wzmacniającym jego edukacyjny potencjał na gruncie przygotowania do praktykowania pokoju, jest jego interaktywność. Po zeskanowaniu kodu QR, znajdującego się przy prezentowanym pomniku, można połączyć się z platformą internetową, na której zamieszczony jest wykaz uwiecznionych na tym pomniku nazwisk. Po kliknięciu każdego z nich uzyskujemy dostęp do uzupełnionych zdjęciami i dokumentami biogramu wybranej osoby. Opisywany semiofor wykracza zatem poza tradycyjny kanon uniwersyteckiego upamiętniania. Zrywa bowiem z zasadą bezimienności zachowywania pamięci o wybranej zbiorowości, a zatem do traktowania istnień przynależących do niej jako impersonalnych składowych nierozzerwalnej całości. Zamiast tego przywraca im podmiotowość, otwiera na możliwość utożsamienia się z poszczególnymi osobami oraz ich historiami/doświadczeniami, stanowiącymi o niepowtarzalnej istocie grona, do którego mogły zostać zaliczone bez swojej woli, ułatwia tym samym zrozumienie, że każdego może dotknąć krzywdząca kategoryzacja. Dlatego stwarza przestrzeń do uczenia się tak ważnej z perspektyw edukacji dla pokoju empatii, wrażliwości na innego, jego los, daje impuls do rozwoju uważności na obojętność/bierność wobec krzywdzących uogólnień, usprawiedliwiających przemoc czy dyskryminację, a mogących dotknąć wszystkich. Równocześnie ukazywany pomnik, wymieniając w układzie alfabetycznym osoby uczące się i nauczające obojga płci, zrywa z kolejną, powszechną na uniwersytetach, normą w zakresie treści materialnego zachowywania pamięci, polegającą na koncentracji na męskiej i profesorskiej części wspólnoty akademickiej. Jest

wiec przykładem realizacji zasady równości, dehierarchizacji, demokratyzacji, inkluzywności, w zakresie celowego upamiętniania, tak istotnej z perspektywy tworzenia ram pamięci zbiorowej, w obrębie których jednostka tworzy własne struktury poznawcze, dzięki którym odczytuje świat.

- tablica znajdująca się na podłodze jednej z głównych klatek schodowych, upamiętniająca zamordowanie w tym miejscu prof. M. Schlicka. Pod względem warstwy wizualnej semiofor nawiązujący do tego tragicznego wydarzenia jest konwencjonalny. To wykonana z marmuru płyta, na której zamieszczony został napis: MORITZ SCHLICK, PROTAGONIST DES WIENER KREISES, WURDE AM 22. JUNI 1936 AN DIESER STELLE ERMORDET. EIN DURCH RASSISMUS UND INTOLERANZ VERGIFTETES GEISTIGES KLIMA HAT ZUR TAT BEIGETRAGEN⁴. Ale jego treść jest wymowna. Poza warstwą faktograficzną, informacyjną, zawiera aspekt interpretacyjny, a przez to udziela w sposób bezpośredni lekcji istotnej w kontekście realizacji celów (auto)edukacji dla pokoju, o historycznych, społecznych i psychologicznych przyczynach konfliktów zbrojnych.

Fot. 3. Tablica upamiętniająca ofiary nazizmu z Wydziału Medycznego

Fot. 4. Głowa Zygryda

⁴ Tłumaczenie: 22 czerwca 1936 roku został tu zamordowany Moritz Schlick, protagonista Koła Wiedeńskiego. Do zbrodni przyczynił się klimat intelektualny zatruty rasizmem i nietolerancją.

- „Głowa Zygryda”, czyli znajdujący się w obrębie dziedzińca arkadowego i budzący kontrowersje ze względu na swą genezę i ideologiczne konotacje pomnik otoczony kilkuwarstwowym szklanym sarkofagiem, na którym zamieszczone zostały artykuły i fotografie z gazet codziennych od 1923 r. do współczesności, dokumentujące historię. Na zewnętrznej warstwie widnieje współczesny tekst historyczny autorstwa Minny Lachs, w którym opisuje ona przykładową sytuację ataku antysemickiego mającego miejsce w latach dwudziestych XX wieku. Pierwotny monument, który rozebrano na elementy rzeźbiarskie: cokół, podstawę i głowicę, a następnie rozczłonkowane zamknięto w osobnych segmentach „szklanego pomieszczenia”, ulokowany był w centralnym holu głównego budynku wiedeńskiej uczelni. Powstał on w 1923 roku z inicjatywy popieranego przez część wykładowców Niemieckiego Związku Studentów (DSt) Austrii⁵, aby uhonorować studentów i nauczycieli Uniwersytetu Wiedeńskiego poległych podczas I wojny światowej. Opisany semiofor, wzniesiony pod kierunkiem rektora Uniwersytetu Wiedeńskiego, prof. Karla Dienera, nawołującego do „likwidacji Żydów wschodnich”, z założenia wpisywać się w miał tradycję tzw. pomników Langemarcka, które wychwalają bohaterską śmierć niemieckiej młodzieży. Od początku swojego istnienia odgrywał ważną rolę dla studentów utożsamiających się z ideą tzw. etnicznych Niemiec, a w czasach narodowego socjalizmu jego symboliczne znaczenie dla szowinistycznych ugrupowań wzrosło. Wokół tego pomnika 11 listopada 1938 r., czyli dwa dni po tzw. Nocy Kryształowej, zorganizowano pronazistowską uroczystość Narodowosocjalistycznego Niemieckiego Związku Studentów (NSDStB). Wcześniej przedstawiciele NSDStB wzywali do usunięcia pomników profesorów żydowskich z terenu dziedzińca arkadowego, ponieważ ich obecność miała zakłócać obchody planowanej uroczystości. Gdy żądanie nie zostało natychmiast spełnione, posmarowano pomniki lakierem żelaznym. W latach sześćdziesiątych XX wieku, kiedy usankcjonowała się tzw. nowa normalność, a byli wykładowcy i studenci związani w przeszłości z austrofaszyzmem zostali w większości ponownie przyjęci na uniwersytety, wśród austriackiej opinii publicznej rozgorzała dyskusja na temat nazistowskiej przeszłości szkolnictwa wyższego i ciągłego jej oddziaływania na teraźniejszość i przyszłość. Wówczas to zaczęto poważnie rozważać usunięcie Głowy Zygryda z terenu Uniwersytetu Wiedeńskiego, ale ten postulat nie spotkał się z powszechną akceptacją środowiska akademickiego. Podobne kontrowersje i opór części społeczeństwa wywoła podjęta latem 1990 r. decyzja Senatu Akademickiego Uniwersytetu Wiedeńskiego o usunięciu pomnika z terenu głównego holu. Dała też ona początek powtarzającym się i czasem gwałtownym starciom między studentami z grup/stowarzyszeń lewicowych i nacjonalistycznych. Od czasu tego sporu

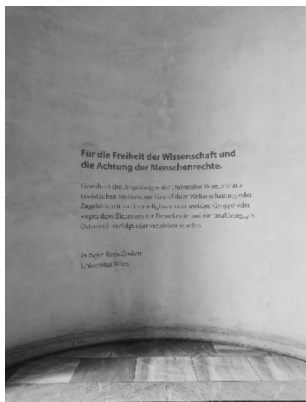
⁵ Niemiecki Związek Studentów (DSt) Austrii [Deutsche Studentenschaft (DSt) Österreichs] był organizacją o wyraźnie antysemickiej i antydemokratycznej orientacji. Nie przyjmował on w swe szeregi osób pochodzenia żydowskiego, reprezentujących poglądy socjalistyczne czy liberalne, ale także kobiet. Pomimo to domagał się monopolu na reprezentowanie wszystkich osób studiujących.

część Austriackiego Związku Studentów (ÖH), a także inne instytucje i osoby, wielokrotnie i na różne sposoby podkreślały problematyczność opisywanego pomnika oraz kwestionowały jego obecność w jednej z centralnych lokalizacji uniwersytetu, ale przeprowadzkę odkładano. Ostatecznie w roku 2006 Rektor Uniwersytetu Wiedeńskiego podjął decyzję o przeniesieniu pomnika z holu na dziedzińiec arkadowy i zlecił wykonanie jego artystycznej przebudowy. Losy przybliżanego semioforu obrazują, że zasoby zbiorowej pamięci funkcjonalnej, przez które ustosunkowujemy się do siebie i innych, podobnie jak wiedza, są uwarunkowane sytuacyjnie i zmienne historycznie, a w efekcie poczynione w obrębie tego pomnika modyfikacje potwierdzają tezę, że „społeczeństwo jest tworem dynamicznym, podlegającym ustawicznej «strukturacji», albo – jak ujmuje to P. Sztompka – jest konstruktem nieustannie «stającym się» w rutynowych, powtarzalnych interakcjach odtwarzających i podtrzymujących rozliczne praktyki życia codziennego” (Malewski, 2010, s. 18). Dostrzeżenie tej prawidłowości jest niezwykle znaczące z perspektywy (auto)edukacji dla pokoju. Pozwala bowiem zrozumieć, że każdy stan dzięki podjęciu odpowiednich działań można zmienić, mobilizuje tym samym do aktywności, pracy na rzecz modernizowania świata, wyrzeczenia się postawy konformistycznej. Uzmysławia także, że to nie eliminowanie z powszechnej świadomości niewygodnych faktów o przeszłości danej zbiorowości jest sposobem na jej uzdrowienie, ale właśnie danie sposobności do krytycznego pochylenia się nad nimi, przybliżającego do dokonania pamięciowej amnestii, prowadzącej do wyciągnięcia wniosków chroniących przed popełnianiem tych samych błędów i dokonania (de)konstrukcji podmiotowej tożsamości.

Znajdujące się w centralnym holu, niedaleko głównego wejścia do budynku, nisze pamiątkowe, w których zamieszczone się napisy ilustrujące wartości, jakie wyznaje dziś uczelnia. Są to wnęki ulokowane po prawej i lewej stronie miejsca, które celowo pozostawiono puste, a gdzie swego czasu postawiony był monument nazywany „Głową Zygfyryda”. Widniejące w tych niszach teksty nawiązują do projektu „Rok Refleksji 1988”. W jego wyniku Senat Uniwersytetu Wiedeńskiego podjął 29 lipca 1990 r. decyzję o przeniesieniu kontrowersyjnego pomnika i opatrzeniu okalających go niegdyś przestrzeni dwoma wymownymi cytatami (stało się to dopiero w trakcie remontu holu i dziedzińca arkadowego zrealizowanego w roku 2005/2006). W prawej bocznej niszy uwiecznione zostały słowa: Für die Freiheit der Wissenschaften und | die Achtung der Menschenrechte | Gewidmet den Angehörigen der Universität Wien, die aus | rassistischen Motiven, auf Grund ihrer Weltanschauung oder | Zugehörigkeit zu einer religiösen oder sozialen Gruppe, oder | wegen ihres Eintretens für Demokratie und ein unabhängiges Österreich | verfolgt und vertrieben wurden || In tiefer Betroffenheit | Universität Wien⁶.

⁶ Tłumaczenie: Za wolność nauki i poszanowanie praw człowieka | Dedykowane członkom Uniwersytetu Wiedeńskiego, którzy byli prześladowani i wydaleny z powodów rasistowskich, ze względu na światopogląd, przynależność do grupy religijnej lub społecznej, lub z powodu propagowania demokracji i niepodległej Austrii.

Natomiast w lewej znajduje się przesłanie: *Gegen Krieg und Gewalt || Im Gedenken an die Opfer des Nationalsozialismus*⁷. Hasła te w sposób bezpośredni związane są z ideą edukacji dla pokoju. Nastawione są bowiem na promowanie pacyfizmu, tolerancji wobec różnorodnych grup społecznych, a przede wszystkim mniejszości, poszanowania ich prawa do posiadania własnych poglądów religijnych, politycznych, światopoglądowych oraz otwartości na szeroko rozumianą inność.

Fot. 5. Jedna z nisz pamiątkowych

Fot. 6. Tablica znajdujące się na Wydziale Prawa

Kolejne semiofory interesujące z perspektywy stwarzania warunków do realizacji założeń (auto)edukacji dla pokoju znajdują się w gmachach poszczególnych wydziałów Uniwersytetu Wiedeńskiego. Także różnią się pod względem formy, ale łączy je lokalizacja w przestrzeniach, które ze względu na przynależność

⁷ Tłumaczenie: Przeciw wojnie i przemocy || Pamięci ofiar narodowego socjalizmu.

wyłącznie od określonych jednostek uniwersyteckich mają w odróżnieniu od budynku głównego ograniczone możliwości w zakresie oddziaływania na całą społeczność akademicką. W sposób bezpośredni obcować z nimi będzie tylko grono osób przebywających w danych budynkach w celu załatwienia spraw formalnych w poszczególnych dziekanatach, korzystających z wydziałowych bibliotek, będących w drodze na lub z zajęć czy też oczekujących na ich rozpoczęcie. Do prezentowanego zbioru zaliczyć można:

- tablicę znajdującą się w gmachu Wydziału Prawa (Schottenbastei 10-16, A-1010 Wien) na parterze obok jednej z głównych sal wykładowych. Jest to semiofor, który powstał w marcu 1998 r., i poświęcony został anonimowemu podmiotowi zbiorowemu, ale dookreślonego przez swoje związanie z czasem teraźniejszym i przyszłym. Odniesienie się do przeszłości w tym przypadku jest tylko przyczynkiem do wyrażenia jednoznacznego i perspektywicznego, gdyż jawnie związanego z troską o przyszłość, postulatu dotyczącego właściwego zachowania w aktualnej czasoprzestrzeni. Jest to przesłanie, którego nie trzeba się domyślać, ale które zaprezentowane zostało w dosłowny sposób w postaci następujących słów: IN ERINNERUNG AN DIE UNRECHTSHERRSCHAFT DES NATIONALSOZIALISMUS ALLEN JENEN, DIE FÜR RECHT UND GERECHTIGKEIT KÄMPFEN UND SICH DEM MISSBRAUCH DES RECHTS ZUR UNTERDRÜCKUNG UND VERNICHTUNG DES MENSCHEN WIDERSETZEN⁸.

Fot. 7. Monument upamiętniający farmaceutów poległych w czasie I i II wojny światowej

Fot. 8. Wnętrze Gmachu UZA II Haus 1

⁸ Tłumaczenie: Na pamiątkę przestępczych rządów narodowego socjalizmu tym wszystkim, którzy walczą o prawo i sprawiedliwość oraz sprzeciwiają się nadużywaniu prawa w celu ucisku i zagłady ludzi.

- wielkoformatowe cytaty zamieszczone w przestrzeni głównego korytarza budynku określanego nazwą UZA II Haus 1 (1090 Wien, Josef-Holaubek-Platz 2), gdzie mieści się przestrzeń dydaktyczna i administracyjna Wydziału Nauk Filologicznych i Kulturoznawstwa czy też Wydziału Nauk Społecznych. Jest to czternaście zapisanych czarną czcionką na jasnych ścianach fragmentów wypowiedzi i publikacji (zapisanych w języku niemieckim lub angielskim zgodnie z formą materiału źródłowego, z którego pochodzą), krytycznie odnoszących się do rasizmu, kolonializmu, seksizmu, etnocentryzmu czy nacjonalizmu, autorstwa: Guerrilla Girls, Frantza Fanona, Lindy Nochlin, Roxanne Dunbar-Ortiz, Andre Lorde'a, Toni Morrison, Franka B. Wildersona, Glorii E. Anzaldua, Edwarda W. Saida, Tony'ego Bircha czy Robindranatha Tagore. Obecność tych twierdzeń wpisuje się w stwarzanie warunków do realizacji celów (auto)edukacji dla pokoju, gdyż pozwala rozpoznać, nazwać, zdefiniować przyczyny trwających społeczeństwa kryzysów, wyposaża w wiedzę przydatną, aby oceniać, czy toczące się konflikty są efektem nieprzewidywalnych zdarzeń losowych, czy zostały celowo wywołane z zamiarem zarządzania nimi przez określone grupy wpływów przy wykorzystaniu odpowiednich technik manipulacji. Umysławia znaczenie uznawania praw człowieka (bez względu na narodowość, wyznanie, płeć, status społeczny i in.), istotność poszanowania godności każdego człowieka i przygotowuje, poprzez dostarczanie argumentów do doskonalenia umiejętności polemiki z osobami myślącymi inaczej, do porozumiewania się bez przemocy i bez wywoływania negatywnych emocji (gniew, nienawiść, strach), prowadzących do wybuchów agresji, bez stosowania mowy nienawiści i mowy pogardy.
- monument znajdujący się w budynku UZA II Haus 2 (1090 Wien, Josef-Holaubek-Platz 2), przeznaczonym na potrzeby Wydziału Chemii, Wydziału Nauk Przyrodniczych oraz Wydziału Nauk o Ziemi, Geografii i Astronomii. Jest to semiofor, który powstał, gdy Wydział Medyczny był jeszcze integralną częścią Uniwersytetu Wiedeńskiego. Jest on złożony z dwóch elementów pamiątkowej tablicy i podstawy w postaci łuku, na którym w późniejszym okresie zamieszczono dodatkową, uzupełniającą inskrypcję. Napis na tablicy głównej brzmi: DEM ALLZEIT | PFLICHTGETREUEN | MILITÄRAPOTHEKERKORPS | DER K. U. K. ARMEE ZU EHREN | UND DEN TOTEN KAMERADEN | ZUM GEDENKEN || 1391-1918⁹, zaś pod nim, na postumencie wykonanym z ciemniejszego kamienia wyryto słowa: UNSEREN TOTEN KAMERADEN | DES KRIEGES 1939-1945 | EXTINCTUS AMABITVR IDEM | PHARM MILITÄR KAMERADSCHAFTSBUND¹⁰.

⁹ Tłumaczenie: Na cześć korpusu farmaceutów wojskowych Armii cesarsko-królewskiej, zawsze wiernych swojemu obowiązkowi, oraz ku pamięci zmarłych towarzyszy 1391–1918.

¹⁰ Tłumaczenie: Naszym zmarłym towarzyszom wojny 1939–1945. W grobie będziecie poprzez ludzi kochani. Farmaceutyczne Stowarzyszenie Wojskowe.

Wnioski

Zbiór materialnych, tworzonych intencjonalnie, miejsc pamięci związanych z przeszłością wiedeńskiej uczelni stwarza jednostkom wchodzącym w skład społeczności akademickiej warunki do zaistnienia procesu poznania, którego doświadczyć można poprzez aktywne ustosunkowanie się do rzeczywistości realizowane za pośrednictwem aparatu percepcyjno-kognitywnego (Malewski, 2010). Warunki te można scharakteryzować, uwzględniając zaproponowaną przez Pomiana (2006) opcję porównywania i badania semioforów pod dwiema postaciami: materialną i znaczeniową. Poszukiwania, podporządkowane wskazanym kategoriom analitycznym, pozwalają wnioskować, że zidentyfikowany zbiór nośników pamięci wykazuje nieznacznie wykraczające poza klasyczne ramy zróżnicowanie w zakresie formy i treści. To, co łączy semiofory – znajdujące się w przestrzeniach wiedeńskiej uczelni, decydując zarówno o ich „stylu”, jak i charakteryzując istotę instytucji przez nie reprezentowanej, będąc jej „episteme” – to homogeniczność zakresu tego, co podlega upamiętnianiu, oraz konsekwencja w obszarze tego, co w sferze materialnej pamięci jest nieobecne.

Analizy zebranego na uniwersytecie w Wiedniu materiału empirycznego wskazały w pierwszej kolejności na występowanie znaczącej liczby miejsc pamięci mogących stanowić przyczynek do świadomego realizowania założeń (auto)edukacji dla pokoju. Z jednej strony są to miejsca, które są w większości skupione na ofiarach, wyrażające odpowiedzialność w zakresie upamiętniania, gdyż dokumentujące zbrodnie popełnione przez własny naród oraz celujące się inkluzywnością obejmującą grupy religijne/etniczne, kwestie płci czy zróżnicowania w zakresie pozycji w uczelnianych strukturach. Z drugiej zaś koncentrujące się na bardzo wąskim wycinku historii powszechnej, w sposób bezpośredni oddziałującej na dzieje uniwersytetu, w zasadzie ograniczając się do okresu austrofasyzmu i przynależności Austrii do III Rzeszy ze wszystkimi tego konsekwencjami, a zatem wyróżniają się selektywnością. Wybiórczość ta dotyczy również spektrum wspólnot mniejszościowych, którym poszczególne nośniki pamięci są dedykowane, niemalże całkowicie zawężonego do społeczności żydowskiej. W kontekście edukacji dla pokoju cennym byłoby powszechniejsze praktykowanie egalitarnego podejścia do spektrum upamiętnianych podmiotów (zbiorowych), dające przyczynek do odebrania lekcji społecznej solidarności, bez której trudno efektywnie i z szacunkiem pracować na wspólne dobro.

Z pedagogicznego punktu widzenia znaczącym jest, że zupełnie inny wydźwięk mają semiofory związane z okresem I wojny światowej, także obecne w przestrzeni Uniwersytetu Wiedeńskiego. W ich przypadku przeważa narracja o „bohaterskich” ofiarach, które oddały życie za ojczyznę i naród, najczęściej żołnierzach. Dodatkowo na wiedeńskiej uczelni brak celowo ustanowionego miejsca pamięci, które w krytyczny sposób odnosiłoby się do mocarstwowości Austro-Węgier, wspominającego o (mikro)niesprawiedliwościach doświadczanych na uczelni przez przedstawicieli nacji z terenów będących częścią tej państwowości wbrew własnej woli, a wynikających z panującego wówczas hierarchicznego, etnocentrycznego podejścia do osób

niebędących rodowitymi Austriakami. Za to trudno znaleźć uniwersytecki gmach, w którym w eksponowanym miejscu nie znajdowałby się pomnik, popiersie lub portret cesarza Franciszka Józefa. Takie podejście stanowić może przejaw „amnezji strukturalnej”, czyli uzależnienia zapamiętywanych treści od obowiązujących w danej grupie norm, nawyków czy resentymentów, będących budulcem zbiorowej tożsamości. Trwanie w prezentowanym stanie daje sposobność od oswojenia się z konstruktami wódzostwa i dominacji jednych zbiorowości nad innymi, jeśli stwarzany jest pozór cywilizowanych warunków ich podporządkowania. A taki stan rzeczy zaprzepaszcza może realizację celów edukacji dla pokoju podejmowaną na innych polach.

Biorąc jednak pod uwagę, że tworzony przez poszczególne semiofory obraz pamięci kulturowej Uniwersytetu Wiedeńskiego, jak też innych instytucji edukacji akademickiej, nie ma charakteru ostatecznego, istotnym jest, aby podejmować wysiłki zmierzające do poszerzenia uczelnianych ram pamięci, a w konsekwencji – uaktualnienia w pamięci funkcjonalnej marginalizowanych dotąd treści i tym samym modernizowanie warunków do zachodzenia procesów edukacyjnych na drodze generowania kolejnych nośników pamięci. Lokowania w niezagospodarowanej dotąd przestrzeni upamiętniania nowych, bardziej zróżnicowanych pod kątem formy i treści semioforów, które z czasem mają szansę stać się żywymi miejscami pamięci, inspirującymi do dojrzałego i przemyślanego uczestnictwa w życiu społecznym, do kreowania jego realiów w zgodzie z uniwersalnymi akademickimi wartościami, takimi jak: samodzielność, odpowiedzialność, umiłowanie prawdy, dążenie do samorealizacji i autodoskonalenia, merytoryczna polemika, krytyczna analiza treści, pielęgnowanie sumienia moralnego, chroniącego przed syndromem grupowego myślenia czy rozproszeniem odpowiedzialności.

Bibliografia

- Assmann, A. (1995). Funktionsgedächtnis und Speichergedächtnis – Zwei Modi der Erinnerung. W: M. Dabag, K. Platt (red.), *Generation und Gedächtnis. Erinnerungen und kollektive Identitäten* (s. 169–185). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Assmann, J. (2003). Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa, tłum. S. Dyroff, R. Żytniec. „Borussia. Kultura. Historia. Literatura”, 29, s. 11–18.
- Assmann, J. (2009). Kultura pamięci, tłum. A. Kryczyńska-Pham. W: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* (s. 59–99). Kraków: Universitas.
- Augé, M. (1998). *Formy zapomnienia*, tłum. A. Turczyn. Kraków: Universitas.
- Bron, A., Thunborg, C. (2015). *Biographical Interviewing: The Case of Non-Traditional Students in Higher Education*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Connerton, P. (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 1(59), 59–71.
- Gensburger, S., Lefran, S. (2020). *Beyond Memory. Can We Really Learn from the Past?*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Górniewicz, J. (2016). *Memoria Universitatis – pamięć uniwersytetu. Szkice humanistyczne*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.

- Grant, C. (2015). *The University of Vienna in the Eighteenth Century. Distance from Church, Appropriation by the State, Expansion*. W: D. Schweizer, J. Rüdiger (red.), *Sites of Knowledge. The University of Vienna and Its Buildings: A History 1365 – 2015* (s. 85–98). Wiedeń: V&R Academic.
- Halbwachs, M. (1968). *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Hirszowicz, M., Neyman, E. (2001). Społeczne ramy niepamięci. *Kultura i Społeczeństwo*, 45(3–4), 23–48.
- Maćkiewicz, J., Barragán Medero, F., Szarota Z. (2016). *Kultura pokoju. Trójgłos edukacyjny*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Majchrzak-Ptak, K. (2020a). *Przywracając pamięć miejscom. O badaniu i uczeniu się w działaniu w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Majchrzak-Ptak, K. (2021a). Semaphores in University Space(s). An (Auto)ethnographic Study. W: Z. Szarota, Z. Wojciechowska (red.), *Learning Never Ends... Spaces of Adult Education. Central and Eastern European Perspectives*. Warszawa: WUW, s. 224–233.
- Majchrzak-Ptak, K. (2021b). Semiofory w przestrzeniach Uniwersytetu Juliusza i Maksymiliana w Würzburgu. Studium edukacyjne, *Przegląd Badań Edukacyjnych/Educational Studies Review*, 34, s. 43–67.
- Malewski, M. (2010). *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Mendel, M. (2018). Pamięć, ideologia, władza. Uczenie się zapominania. *Forum Oświatowe*, 30, s. 25–36.
- Mendel, M., Theiss, W. (red.) (2019). *Pamięć i miejsce. Perspektywa społeczno-edukacyjna*. Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- Mühlberger, K. (1995). *Die Universität Wien. Kurze Blicke auf eine lange Geschichte*. Wiedeń: Holzhausen.
- Mühlberger, K. (1995). *The Old University Quarter. The Mediaeval University*. W: D. Schweizer, J. Rüdiger (red.), *Sites of Knowledge. The University of Vienna and Its Buildings: A History 1365–2015* (s. 13–42). Wiedeń: V&R Academic.
- Pomian, K. (2006). *Historia. Nauka wobec pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ricœur, P. (2003). Nadużycia pamięci naturalnej: pamięć powstrzymana, pamięć manipulowana, pamięć narzucona, tłum. W. Bańkowski. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*, 1–2, s. 41–54.
- Ricœur, P. (2012). *Pamięć, historia, zapomnienie*, tłum. J. Margański. Kraków: Universitas.
- Szostkiewicz, A. (2024). *Uczenie się kultury pokoju jako ważne zadanie edukacyjne. Przykład serbski*. Przesłane do druku.
- Szacka, B. (1995). Pamięć społeczna. *Znak*, 480(5), s. 68–76.
- Szacka, B. (2001). *Pamięć społeczna a identyfikacja narodowa*. W: A. Jasińska-Kania (red.), *Trudne sąsiedztwo. Z socjologii konfliktów narodowościowych* (s. 30–49). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Szacka, B. (2006). *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Szafranec, K., Domalewski, J., Wasielewski, K., Szymborski, P., Wernerowicz, M. (2017). *Zmiana warty. Młode pokolenia a transformacje we wschodniej Europie i Azji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

**ABOUT THE SPECIFICITY OF THE UNIVERSITY OF VIENNA
SEMIOPHORES FROM THE PEACE EDUCATION PERSPECTIVE.
AN ETHNOGRAPHIC STUDY**

Keywords: semiophores, University of Vienna, collective memory, peace education

Summary: Intentionally created material spaces of memory connected with the past of a given group are not only one of the components of its cultural memory but also, they take part in the process of permanent (re)construction of this memory by creating conditions for learning it. Following Maurice Halbwachs, it can be assumed that individual 'acts of memory' that constitute the (auto)definitional building blocks depend on socially institutionalised memory contents selected by groups that particular individuals belong to. Therefore, the examination of academic semiophores allows one to map the academic collective memory and identify characteristics of that memory as well as of the institution, the identity of which is based on and created by that memory. It thus defines frameworks of thinking and acting of individuals who are connected with it. For that reason, the subject of the paper is semiophores related to the past of the University of Vienna i.e. objects that a given community recognises as carriers of meanings and values that combine a semiotic dimension and a material dimension, and therefore objects that by definition should act as sites of memory. The paper presents results of the ethnographic study, based on the analysis and interpretation of data collected thanks to (auto) observation and searching through the secondary sources, focused on the questions such as: What is the nature of semiophores located at the University of Vienna? What is the importance of semiophores in architectural, social, cultural and educational spaces of the University of Vienna in the perspective of the assumptions of pedagogy for peace? The research carried out allows to conclude that the University of Vienna is characterised by a responsible approach to commemorating its past and constructing the framework of collective memory, in which specific educational processes important for practicing peace take place, but also that the collection of the University of Vienna's semiophores is characterised by the homogeneity of the scope of commemorated content, which has its educational implications. It results in lack of optimisation in terms of the use of the material space of memory in achieving the goals resulting from the concept of education for peace.

Dane do korespondencji:

Dr Kinga Majchrzak-Ptak

Wydział Filozofii i Nauk Społecznych

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

kingam@umk.pl

Dr Alicja Szostkiewicz

Uniwersytet WSB Merito w Gdańsku

aszostkiewicz@wsb.gda.pl